

Л. Г. Мушкетик

БОЛГАРИ В УГОРЩИНІ

Янкова В. Българите в Унгария. Културна памет и наследство / Венета Янкова. – София : Арка, 2014. – 302+15 с.

Збирання і вивчення фольклору та етнографії слов'янських нацменшин Угорщини має давню традицію. Ці дослідження здійснюють як угорські вчені, так і науковці зі слов'янських країн, часто вони можуть об'єднувати свої зусилля та доповнювати матеріали один одного. Досі оприлюднено чимало відомостей щодо більших слов'янських меншин Угорщини – словаків, сербів, хорватів, однак увагу спрямовано і на поляків, болгар, українців-русинів, які також створили власні анклавні в країні. Особливої актуальності ці питання

набирають нині, у час глобалізаційних змін, складних міжетнічних процесів і зв'язків, сучасних міграцій і трансформацій.

Багато в цьому напрямі роблять болгарські вчені, які нині значну вагу надають дослідженням власної діаспори. До прикладу, спільний проект Болгарської академії наук та Української академії наук «Конструювання ідентичності в контексті пан'європейської мобільності (українці в Болгарії і болгары в

Україні)» (керівники: директор ІМФЕ ім. М. Т. Рильського академік Г. Скрипник та директор Інституту етнології та фольклористики з Етнографічним музеєм БАН П. Христов) або міжнародний проект болгарських учених «Культурно-історична і мовна спадщина в “сусідній” Болгарії» (керівник проекту – В. Гешев, Софійський університет) та ін.

Вагомі дослідження болгарської діаспори Угорщини на початку ХХІ ст. здійснила болгарський етнолог і фольклорист, славіст, тюрколог, викладач Шуменського університету «Єп. Константин Преславски» Венета Янкова, яка з 2008 по 2012 роки перебувала в Угорщині. Там вона працювала лектором (викладачем практичних занять з мови) в Інституті славістики Дебреценського університету й паралельно активно збирала відомості з сучасного життя та побуту болгарської діаспори країни. В. Янкова є автором понад 100 статей і монографій, таких як «Етнокультурни взаимодействия» (2005), «Между усното и писаното слово. Фолклорът и народните життя» (2005) та ін.

У своїй монографії «Болгари в Угорщині. Культурна пам'ять і спадщина» (2014) авторка розглядає болгарську діаспору Угорщини з етнологічного, фольклористичного та культурно-антропологічного поглядів.

Відомо, що болгарська нацменшина Угорщини репрезентована спадкоємцями землеробів-садівників, процес переселення яких до цієї країни тривав понад півтора століття, і які мали значний вплив на місцеву садівничу культуру. За даними станом на 2011 рік, їх в Угорщині проживає 6272 особи. Вони не складають гомогенної групи, а поділені на різні спільноти, однак, на думку В. Янкової, їм властиві відносна єдність і етнокультурна специфіка. Одним з найактуальніших питань вивчення болгарської діаспори Угорщини вона вважає культурну пам'ять, зокрема питання трансмісії цінностей, що зберігають і традиціоналізують ідентичність. Свою монографію

В. Янкова приурочує до 100-річчя заснування Товариства болгар Угорщини (2014).

Книга починається передмовою співробітниці Інституту етнології та фольклористики з Етнографічним музеєм БАН Валентини Ганевої-Райчевої, якій належить попереднє дослідження одного з аспектів болгарської діаспорної культури Угорщини, а саме питань культурної ідентичності [1]. В. Ганева-Райчева зазначає, що монографія В. Янкової репрезентує новий дослідницький ракурс вивчення болгар в Угорщині, який полягає в тому, що в ній представлено найактуальніші дані про стан суспільства і динаміку культурних процесів. Сюди увійшов матеріал, зібраний самою дослідницею, зокрема біографічні, усні та візуальні свідчення. Нові штрихи додано до образу інтелігенції, жінок, міфотворчості сучасності.

Далі – вступ самої В. Янкової, де вона окреслює сучасний стан болгарської діаспори, говорить про її визнання угорською владою як національної меншини, і у зв'язку з цим функціонування різного рівня самоврядувань (державних, столичних, місцевих), дослідниця перераховує різноманітні болгарські громадські, релігійні та інші організації, товариства тощо. Вона зазначає, що до кола її наукового огляду увійшли переважно периферійні території Угорщини – міста Дебрецен, Мішкольц, Печ з околицями. Потому авторка подає історію та сучасний стан досліджень болгар Угорщини болгарськими і угорськими науковцями. Як бачимо, різноманітні аспекти вивчення болгарської діаспори Угорщини – історичні, соціологічні, господарські, культурні – доволі повно розкриті вченими, що створило сприятливий ґрунт для новітніх праць.

Дослідниця зупиняється і на теоретичному осмисленні своєї праці, її методологічних підходах, називаючи одним з основних біографічний метод, який має значні переваги, адже надає можливість простежити динаміку соціокультурних процесів, що відбуваються в суспільстві.

Книга В. Янкової спирається на численні теоретичні та практичні напрацювання болгарських науковців і учених інших країн з важливих питань сучасності, зокрема понять міграції та діаспори, ідентичності. В основу монографії покладено розробки проблем людської пам'яті Я. Ассмана, М. Хальбвакса та інших. Дослідниця виокремлює комунікативну, наративну тощо пам'ять, культуру спогадів; услід за відомими вченими дає визначення культурної пам'яті як «безперервного процесу, коли будь-яка соціальна група стабілізує свою ідентичність через пригадування власного минулого» (с. 33). Далі книга поділяється на дві частини – теоретичну і додатки.

Наступний розділ під назвою «**Життєві світи**» містить такі рубрики: *Міграції, мігранти, міфологія. Образи рідного. Біографічна пам'ять. Про релігійну пам'ять. Мемуари і мемуарна проза.*

На початку дослідниця розважає над питанням пам'яті мігрантів та постмігрантських поколінь, які часто мають подвійну ідентичність. Вона пише про процес міфотворчості, сучасну міфотворчість, а саме про образ спільного предка – садівника-заробітчанина (гурбечия-градинар), який постає в легендаризованій місцевій історії як ідеалізована, героїзована особистість і в певний спосіб консолідує суспільство. В. Янкова перераховує пам'ятні місця, монументи болгарам-садівникам в Угорщині. Так, на площі Бошняк у Будапешті 2014 року встановлено скульптуру болгарському градинарю.

Виокремлюючи поняття *рідного*, дослідниця розглядає наповнення концептів *свій і чужий, Рід, батьківщина, рідне місце, образи рідного* тощо. Ідеться також про сімейну пам'ять, «ментальну карту сімейства і роду». Посилаючись на Н. Рашкову [2], авторка наводить дані про різні механізми збереження пам'яті «рідного»: предмети-знаки рідного дому і рідного краю; візуальна пам'ять про сімейні і родові фотографії та картини; художні твори мемуарної основи і мемуари (с. 61).

В. Янкова вказує, що «рідне» в середовищі сучасних нащадків давніх переселенців починає осмислюватися у вимірах так званої символічної етнічності, коли важлива не автентична, а символічна належність до болгарського.

Окремі підрозділи присвячені болгарській інтелігенції, її ролі у збереженні національної ідентифікації, культури, а також болгарським жінкам, їх різноманітним сімейним і соціальним ролям. Дослідниця згадує про те, що традиційні жіночі соціальні ролі тут поєдналися зі специфічними вимогами садівничої праці. Так, жінка часто ставала продавчиною на базарі, а крім того, кухаркою, обслугою для робітників, однак її праця вважалася некваліфікованою і не оплачувалася. Знайомство В. Янкової з енергійними і амбіційними болгарськими жінками, їхні усні оповіді переконали дослідницю в тому, що їхня роль була дуже важливою не лише в родинному, але й у суспільному житті, адаптації болгар в угорському суспільстві.

У рубриці «Мемуари і мемуарна проза» авторка розглядає кілька книжок угорських болгар, простежуючи за їхніми особистими спогадами динаміку суспільного розвитку спільноти.

У розділі «**Простір і час**» виокремлено наступні підрозділи: *Місто в колективній пам'яті. Болгарська школа – поміж спогадами і майбутнім. «Дзеркало пам'яті»*. В. Янкова концентрує увагу на важливих топосах болгарського життєпростору, таких як місто, церква, школа, базар та ін. Релігійне життя угорських болгар зосереджується навколо православної болгарської церкви в Будапешті, однак у провінції вони можуть відвідувати, окрім ортодоксальної, греко-католицьку та католицьку церкви. Для звичайних вірян центральне місце має культ Діви Марії.

Дослідниця розглядає місто як культурний текст, причому у двох аспектах. Перший охоплює ринок як традиційний топос болгарської діаспори в Угорщині, другий – пов'язаний із процесом освоєння простору болгарськими мігрантами, поступовим перетворенням спершу чужого простору у своє міс-

то і наповненням угорського довкілля болгарськими топосами. У колективній пам'яті болгар Угорщини базар (і особливо найбільший міський ринок) осмислюється як основний топос у болгарському етнокультурному просторі, своєрідний центр, навколо якого садівники створювали болгарські локуси в угорському міському середовищі й поступово починали конструювати власний світ. Ця область зберігає донині – хоча вже не так явно – ознаки болгарського, які періодично оновлюються і публічно представлені через новостворені комерційні практики.

Фольклористка виокремлює такі матеріальні маркери болгарських топосів в угорському міському просторі: будівлі, монументи, пам'ятні райони, назви вулиць і кварталів. Крім того, відносить сюди і словесні нематеріальні еквіваленти суспільної пам'яті – наративи, міські легенди тощо.

Однією з найважливіших інституцій болгар країни вона вважає болгарську школу, яка поряд з мовою і релігією протистояла процесам асиміляції.

Для унаочнення, поглиблення своїх висновків В. Янкова користується методом популярної нині в Європі візуальної антропології, вважаючи, що як аналоги пам'яті фотографії задовольняють потребу людини пам'ятати, згадувати й конструювати власну життєву історію, вони є інструментами актуалізації життєвих фактів і подій через оповідь. Дослідниця зазначає, що нею використано світлини передусім із сімейних альбомів і фотоархівів. При цьому головні тематичні кола, що їх фіксують фотографії, пов'язані з трудовими буднями і офіційним життям болгарської спільноти.

Розділ «**Коріння і горизонти**» вміщує рубрики *Фольклор як спадщина. Свята, спогади, архіви пам'яті*.

У цьому розділі В. Янкова наголошує на винятковому значенні фольклору для збереження спільнотою власної ідентичності, її консолідації. Зрозуміло, що традиційний болгарський

фольклор в іншомовному середовищі змінюється, трансформується, набуває інших форм і способів функціонування, цей процес вона окреслює терміном «ретрадиціоналізація». Дослідниця визначає актуальні аспекти побутування сучасної фольклорної культури болгар Угорщини. В умовах іншомовного, тобто угорського, контексту найбільш репрезентативним виявився танцювальний фольклор, частково доповнений пісенним (т. зв. танцювальні доми та ін.); а також обрядова традиція з її сценічними варіантами; кулінарія; артефакти традиційного побуту та культури (речі, вбрання). Як правило, це місцеві народні форми, сценічно адаптовані і представлені еkleктично. Словесні форми (пісні, паремії) болгарською мовою і діалектні версії мають обмежене внутрішньосупільне розповсюдження, бар'єром є мова спілкування (с. 169). Авторка перераховує болгарські танцювальні та пісенні гурти, подає коротку історію відомих ансамблів «Янтра» та «Мартеніца», вказуючи на їхню етноконсолідаційну, етнозберігаючу, а також медіативну функцію, пов'язану з передачею (обміном) культурних цінностей.

У житті болгарської діаспори Угорщини вагоме значення має відзначення свят як загальноболгарських, офіційних, так і пов'язаних із землеробським календарем. На них накладаються релігійні свята та офіційні угорські. Таким чином, вони стають ще однією можливістю для утвердження власної ідентичності болгар Угорщини через слово, музику, танок, страви та ін. Згадує В. Янкова і так зване вигадування традиції, популярне нині. Окрему рубрику становлять *архіви пам'яті*, у якій ідеться про пам'ять повсякдення, пам'ятні речі, питання забування і автоцензури, створення нових груп для спілкування через соціальні мережі тощо. Чимало матеріалів з *архівів пам'яті* зберігається у відкритому 2013 року Болгарському культурно-інформаційному центрі та Болгарській бібліотеці.

Наприкінці теоретичної частини монографії дослідниця ще раз наголошує на значенні культурної пам'яті у протидії

процесу мовної і культурної асиміляції угорських болгар, а також окреслює перспективи подальшої розробки ще недостатньо вивчених аспектів.

У другій частині (додатки) представлено записані В. Янковою від інформаторів усні оповіді, що стосуються окремих розділів і підрозділів монографії. Вона зазначає, що тексти передають усі особливості усного та діалектного мовлення, є тут і примітки, і пояснення окремих слів, висловів, дат тощо. Далі вміщено бібліографію та електронний ресурс. У кінці книги знаходимо світлини з підписами, що демонструють сучасне життя угорських болгар.

Монографія Венети Янкової є актуальною, цікавою працею, розрахованою не лише на науковців, але й на широке коло читачів, чому сприяє її інформативність, доступність, наочне увиразнення пропонованого матеріалу. Нове опрацювання багатьох етнологічних аспектів на прикладі невеликої слов'янської спільноти в країні з неслов'янським населенням, їх трактування з погляду даних соціальної та культурної антропології можуть дати відповіді на питання співіснування етнічних спільнот і народів, сприяти вирішенню проблем міжетнічної комунікації в сучасному світі, сповненому нових глобалізаційних викликів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Ганева-Райчева В.* Българите в Унгария – проблеми на културната идентичност. – София : АИ «Проф. М. Дринов», 2004.

2. *Раикова Н.* Визуални източници за етнологко познание. (Фотографии и видеодокументация на българската общност в Унгария // Български календар. – Будапеща : Българско республиканско самоуправление, 2005. – С. 90–97.